

בעיית הפליטים הפלסטינים ודרישת "השיבה": כלי דמוגרפי למאבק במדינת היהודים

עדי שורץ

מרכז עזריאלי ללימודי ישראל
מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון

מלחמתם של הערבים-הפלסטינים ביישוב היהודי בארץ ישראל, ולאחר מכן במדינת ישראל, נחלקת לכמה שלבים. עד מאי 1948 הייתה זו בעיקר מלחמת מיליציות בשטח המנדט הבריטי על ארץ ישראל. ברבע המאה שלאחר ההכרזה על הקמת מדינת ישראל הייתה זו מלחמה ערבית כוללת, שבה קיווה העולם הערבי להביס את ישראל באמצעות כיבוש בפועל של שטח. לאחר הכישלון במלחמת יום הכיפורים שינה המאבק הפלסטיני צורה ועבר לשילוב של טרור בישראל ומחוץ לה, מאבק מדיני-דיפלומטי בזירה הבינלאומית ומאבקי תודעה להחלשתה של ישראל. בכל השלבים הללו נותרה השאיפה הערבית-הפלסטינית זהה: לסכל את הקמתה של מדינת ישראל, ומשזו קמה – להתנגד לקיומה בכל גבול שהוא. מאמר זה עוסק בפן אחד של המאבק הפלסטיני בישראל, והוא השימוש בבעיית הפליטים הפלסטינים ככלי דמוגרפי לחיסולה של מדינת היהודים. מוצגת בו העמדה הפלסטינית במשא ומתן שהתנהל בין אש"ף והרשות הפלסטינית לבין ישראל בעניין בעיית הפליטים ומובהר מעמדה של התביעה הפלסטינית לשיבה מסיבית של פליטים לתוככי ישראל (המכונה "זכות השיבה"). עמדה זו והשימוש בדמוגרפיה ככלי למאבק בישראל מודגמים באמצעות מסמכים פנימיים של הצוות הפלסטיני למשא ומתן עם ישראל. יחד הם מציגים תמונה ברורה של שימוש במיליוני פלסטינים, חלקם דור רביעי וחמישי לעקורים ולפליטים הפלסטינים ממלחמת השחרור ב-1948, ככלי להפיכתה של ישראל ממדינה בעלת רוב יהודי ברור למדינה בעלת רוב ערבי, ולמעשה למדינה ערבית נוספת במזרח התיכון.

מילות מפתח: הסכסוך הישראלי-פלסטיני; בעיית הפליטים הפלסטינים; דמוגרפיה; דרישת השיבה.

מבוא

את התפשטות היישוב היהודי ואת העלייה לארץ, כדי לקטוע באיבו את הפריקט הציוני ואת התרחבות הנוכחות היהודית בארץ ישראל (אלפלג, 1989; Kessler, 2023; Wasserstein, 1991). ברבע המאה שלאחר ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ועד מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973 הייתה זו מלחמה ערבית כוללת, שבה קיוו הערבים-הפלסטינים, יחד עם שאר העולם הערבי, להשיג את מטרותם ולהביס את ישראל באמצעות צבאות ערב הפולשים ועל ידי כיבוש בפועל של שטחים. הדוגמאות הבולטות ביותר בתקופה זו הן מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים, שבשתיהן השתמשו מדינות ערב בצבאות כדי להכריע את ישראל באמצעות חיסולה הפיזי (אורן, 2002; מוריס, 2010; שיף, 1974).

נהפוך את חייהם של היהודים לבלתי נסבלים באמצעות לוחמה פסיכולוגית ופיצוץ אוכלוסין (יאסר ערפאת, מצוטט אצל Ben-Ami, 2016, עמ' 214)

מלחמת מאה השנים של הערבים-הפלסטינים ביישוב היהודי בארץ ישראל, ולאחר מכן במדינת ישראל, נחלקת לכמה שלבים. עד מאי 1948 הייתה זו בעיקר מלחמת מיליציות בשטח המנדט הבריטי על ארץ ישראל. כוחות ערביים מאורגנים למחצה ניסו ואף הצליחו פעמים רבות לפגוע ביישובים יהודיים ובדרכי הגישה אליהם. המטרה המוצהרת של הפעולות האלה הייתה לעצור

בהתבטאויות של מנהיגים פלסטינים באמצע ובסוף שנות ה־80 של המאה ה־20. לאחר מכן מוסבר הקשר ההדוק בין הדרשה לשיבת פליטים פלסטינים לתוכני מדינת ישראל לבין השאיפה הפוליטית לשים קץ לקיומה של המדינה – קשר שהיה קיים מאז סיום מלחמת השחרור ב־1949 – ומובהר כי דרישת השיבה אינה דרישה הומניטרית תמימה כי אם פעולה פוליטית. בהמשך מתוארת אחת הדרכים שבהן השתמשו יו"ר אש"ף יאסר ערפאת כדי להטעות את הקהילה הבינלאומית ולגרום לה להאמין כי מטרתו היא להקים מדינה פלסטינית לצידה של ישראל, ולא במקומה. לבסוף מוצג פירוט של השיקולים והמרכיבים הדמוגרפיים שמחברים את כל חלקי המאמר ומראים כיצד דרישת השיבה הפלסטינית של מיליוני בני אדם נועדה להשפיע על אופייה וזהותה של מדינת היהודים, וכי דרישה זו היא חלק מארגז הכלים במאבק הפלסטיני נגד ישראל.

במאמר זה נעשה שימוש משולב במונחים 'ערבים' פלסטינים ו'פלסטינים'. הסיבה לכך היא שלפחות עד שנות ה־60 של המאה ה־20 לא כונו תושביה הערבים של ארץ ישראל בשם 'פלסטינים' כי אם 'ערביי פלשתינה' (Arabs of Palestine). כיום מקובל כמעט באופן בלעדי השימוש במונח 'פלסטינים', אך הוא מונח אנכרוניסטי בנוגע לתקופה שקדמה לשנות ה־60 של המאה ה־20.

סקירת ספרות

עד שנות ה־80 של המאה ה־20 נטו המחקרים ההיסטוריים על מלחמת השחרור לתאר את יציאת הערבים הפלסטינים מן הארץ כאשמתו של הצד הערבי, שראשית דחה את תוכנית החלוקה של האו"ם ולאחר מכן יצא במתקפה נגד ישראל (לור, 1958; סלוצקי, 1972). קריאות המנהיגים הערבים לאוכלוסייה הערבית הפלסטינית לנטוש את מקומות יישובם, הפצתה של תעמולה שקרית בנוגע להתנהגותם של חיילים יהודים ובריחת ההנהגה של האוכלוסייה הערבית הפלסטינית – כל אלה תוארו כסיבות המרכזיות, אם לא הבלעדיות, לבריחה הפלסטינית.

יוצאי דופן בתקופה זו היו החיבורים של אהרון כהן (1964), איש מפ"ם ומומחה לענייני ערבים, שהתייחס גם לפעולות של כוחות היישוב היהודי ולאחר מכן של צה"ל. גישה ביקורתית עוד יותר נקט רוני גבאי (Gabbay, 1959), שטען לראשונה כי האחריות להיווצרותה של בעיית הפליטים הפלסטינים אינה רק נחלתו של הצד הערבי אלא גם של הצד היהודי. דעה שלפיה האחריות ליציאת הערבים הפלסטינים מן הארץ מתחלקת בין הערבים ליהודים הובעה בחיבורים מערביים אחרים, דוגמת ספרו של דון פרץ (Peretz, 1969).

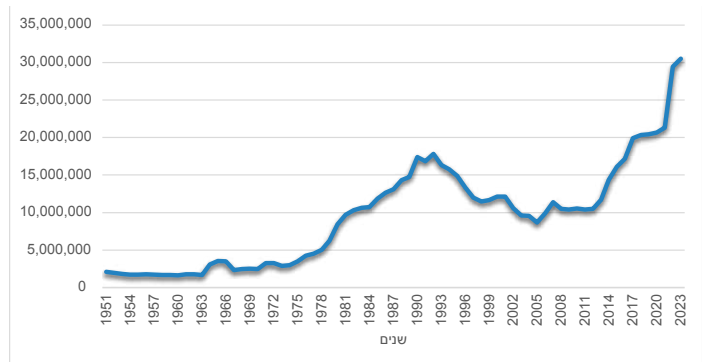
לאחר שנכשל ניסיונם של צבאות ערב לכבוש שטחים נכבדים מידי ישראל באוקטובר 1973, שוב שינה המאבק הפלסטיני צורה ועבר לשילוב של טרור בישראל ומחוץ לה (מררי ואלעד, 1986), מאבק מדיני־דיפלומטי בזירה הבינלאומית (הלר, 2004) ומאבקי תודעה להחלשתה של ישראל, למשל על ידי חרמות כלכליים ומאבקים משפטיים בבתי דין בינלאומיים (הרצוג, 2018). דוגמאות בולטות לפיגועי טרור בתקופה זו היו רצח הספורטאים הישראלים באולימפיאדת מינכן (1972) ו'אוטובוס הדמים' בכביש החוף (1978), ופיגועי ההתאבדות בשנות ה־90 ובעשור הראשון של שנות ה־2000 שנמשכים עד היום.

בכל השלבים האלה נותרה השאיפה הערבית־פלסטינית זהה: לסכל את הקמתה של מדינת הלאום של העם היהודי, היא מדינת ישראל, ומשזו קמה – להתנגד לקיומה בכל גבול שהוא. מאז הדחייה הראשונית והעקרונית של הצהרת בלפור בשנת 1917 בדבר בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, דרך דחייתן של הצעות חלוקה שונות של ארץ ישראל טרם הקמת המדינה (ועדת פיל בשנת 1937 ותוכנית החלוקה של האו"ם ב־1947, למשל) ועד הסירוב לקבל הצעות שלום ישראליות קונקרטיים בשני העשורים האחרונים (אהוד ברק בקמפ דייוויד בשנת 2000 ואהוד אולמרט ב־2008, לדוגמה), סירבו הערבים הפלסטינים באופן עקבי להסכים לכל יוזמה שבסופה הייתה אמורה ישראל להישאר על כנה כמדינת הלאום של העם היהודי (פורת, 1976, 1979; Morris, 2010).

מאמר זה עוסק בפן אחד של המאבק הפלסטיני בישראל, והוא השימוש בבעיית הפליטים הפלסטינים ככלי **דמוגרפי** לחיסולה של מדינת היהודים. מוצגת בו העמדה הפלסטינית שננקטה במשא ומתן שהתנהלה בין אש"ף והרשות הפלסטינית לבין ישראל בשלושת העשורים האחרונים בעניין בעיית הפליטים, ומובהר מעמדה של התביעה הפלסטינית לשיבה מסיבית של פליטים לתוככי ישראל (המכונה "זכות השיבה"). עמדה זו והשימוש בדמוגרפיה ככלי למאבק בישראל מודגמים באמצעות מסמכים פנימיים של הצוות הפלסטיני למשא ומתן עם ישראל. יחד הם מציגים תמונה ברורה של שימוש במיליוני פלסטינים, חלקם דור רביעי וחמישי לעקורים ולפליטים הפלסטינים ממלחמת השחרור ב־1948, ככלי להפיכתה של ישראל ממדינה בעלת רוב יהודי ברור למדינה בעלת רוב ערבי, ולמעשה למדינה ערבית נוספת במזרח התיכון.

המאמר פותח בתיאור העמדה של הערבים־פלסטינים בסכסוך עם היישוב היהודי ועם מדינת ישראל ועומד על השינוי הרטורי, אך לא המהותי, שחל

תרשים 1: מספר הפליטים בעולם

מקור: UNHCR

העשור השני של המאה ה־21 דרך נקודת המבט של בעיית הפליטים הפלסטינים. הם טענו כי ממילא נסיבות יציאתם של הערבים מהארץ, שאינן שונות באופן מהותי מהנסיבות בסכסוכים אחרים בעולם, אינן מסבירות את הימשכות מצב הפליטות הפלסטיני שנים רבות כל כך לאחר המלחמה ב־1948.

המספר הכולל של פליטים בעולם קשור באופן ישיר לאירועים בזירה הבינלאומית. בשל כך חלים בו שינויים גדולים והוא יכול לנוע כלפי מטה או מעלה, בהתאם לנסיבות. כך לדוגמה, בתרשים 1 ניתן לראות כי בשנות ה־80 ובתחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 חלה עלייה מתמדת במספר הפליטים ברחבי העולם, שהגיעה לשיא בעקבות קריסת ברית המועצות והגוש הקומוניסטי. לאחר מכן, החל מאמצע שנות ה־90 ועד העשור הראשון של המאה ה־21 חלה ירידה במספר הפליטים. בעשור האחרון חל גידול ניכר במספר הפליטים, בעיקר בגלל מלחמת האזרחים בסוריה והפלישה הרוסית לאוקראינה.

עמדת הערבים־הפלסטינים בסכסוך

עמדתם של הערבים־הפלסטינים לגבי הסכסוך עם הציונות על גורלה של ארץ ישראל הייתה מאז ומתמיד ברורה מאוד. מאז הבהירו נציגי הציבור הערבי את גישתם בפני הנהגת המנדט הבריטי בשנות ה־20 של המאה ה־20 (מוריס, 2003, עמ' 72–120), דרך התבטאויותיהם של המופתי חאג' אמין אל־חסיני וראשי הוועד הערבי העליון בשנות ה־30 וה־40 (מוריס, 2003, עמ' 121–145), ועד המסמכים המכונים של הארגונים המייצגים החשובים ביותר של החברה הפלסטינית, קרי אש"ף (הרכבי, 1977) וחמאס (Litvak, 1998), מוצגת עמדה זו בצורה חד־משמעית. עיקריה הן שלילה מכול וכול של ריבונות יהודית במדינת בארץ ישראל בכל גבול שהוא ואמונה כי ארץ ישראל כולה נועדה להיות תחת שליטה ערבית ומוסלמית. באמנת אש"ף אף נקבע במפורש כי הדרך להשגת מטרה זו היא דרך צבאית. מאז אמצע שנות ה־80 של המאה ה־20 החל להסתמן שינוי רטורי מסוים אצל ראשי אש"ף, בעיקר בשפה האנגלית, ואלה החלו לכלול ביטויים דיפלומטיים בנאומיהם ולנסח את עמדותיהם בצורה מעומעמת. במקום להשתמש במונחים של אנשי גרילה אנטי־מערביים, כפי שעשה בשנות ה־60 וה־70, החל יו"ר אש"ף יאסר ערפאת לנסות לשכנע את שומעיו בקהילה הבינלאומית כי הוא מדינאי מתון שניתן לנהל עימו משא ומתן. לשיא הגיעו הדברים עם כינון היחסים הדיפלומטיים בין אש"ף לארצות הברית ב־1988, שבמסגרתם התחייב ערפאת להימנע משימוש בטרור ולחתור לפתרון הסכסוך עם ישראל בדרכי שלום (Gresh, 1988).

נקודת ציון חשובה ביותר אירעה בשנות ה־80, כאשר נחשפו לעיון תיקי ארכיון שקשורים במלחמת השחרור. ספרו של העיתונאי וההיסטוריון תום שגב (1984) היה הראשון שהתייחס במפורש לגירוש ערבים־פלסטינים על ידי צה"ל בזמן המלחמה. אין ספק כי החשוב ביותר מבין המחקרים שהתפרסמו באותה תקופה הוא זה של ההיסטוריון בני מוריס (1991), שהפנה אצבע מאשימה אל שני הצדדים במידה שווה.

עמדה ביקורתית עוד יותר לגבי אחריותה של ישראל להיווצרות בעיית הפליטים השמיעו אילן פפה (Pappé, 1992) ופעיל השמאל הרדיקלי שמחה פלפן (Flapan, 1987), שטענו כי הצד היהודי אחראי ליציאת רובם המוחלט של הפליטים הפלסטינים. בתחילת שנות ה־2000 התפרסמו מחקרים שניסו להתמודד עם הגישה הביקורתית כלפי ישראל, בין השאר של יואב גלבר (Gelber, 2001) ומרדכי להב (2000). שניהם טענו כי פעולות הגירוש הישראליות היו מצומצמות באופן יחסי, ולא היו סיבה מרכזית ומכרעת ליציאה של המוני הערבים־הפלסטינים.

במקום להשתמש במונחים של אנשי גרילה אנטי־מערביים, כפי שעשה בשנות ה־60 וה־70, החל יו"ר אש"ף יאסר ערפאת לנסות לשכנע את שומעיו בקהילה הבינלאומית כי הוא מדינאי מתון שניתן לנהל עימו משא ומתן.

כל המחקרים הללו בחנו את הסיבות ליציאת הערבים מהארץ בזמן מלחמת השחרור ועסקו אך ורק בתקופת המלחמה עצמה. מחקרים מאוחרים יותר ניסו להרחיב את העיסוק בבעיית הפליטים הפלסטינים גם לאחר תום המלחמה. יעקב טובי (2008) עסק במדיניות הישראלית בסוגיית הפליטים בשנים 1948–1956, אריק ליבוביץ (2015) הרחיב את הדיון עד 1967 ועדי שורץ ועינת וילף (2018) ניתחו את הסכסוך הישראלי־פלסטיני כולו עד

113 p). בכיר נוסף באש"ף, אבו איאד, אמר בנובמבר 1988, מייד לאחר הכרזת העצמאות הפלסטינית, כי "זוהי המדינה לדורות הבאים אשר בראשיתה קטנה היא, ואם ירצה אללה – תהיה גדולה ותתרחב למזרח, למערב, לצפון ולדרום [...] אכן אני מעוניין בשחרור פלסטין [...] צעד אחר צעד" (מוריס, 2003, עמ' 565). גם שלוש שנים אחרי חתימת הסכמי אוסלו אמר ערפאת בפני קהל ערבי בשטוקהולם בשנת 1996 כי "בכוונתנו לחסל את מדינת ישראל ולהקים מדינה פלסטינית טהורה. נהפוך את חייהם של היהודים לבלתי נסבלים באמצעות לוחמה פסיכולוגית ופיצוץ אוכלוסין [...] אנחנו הפלסטינים נשתלט על הכול, ובכלל זה על כל ירושלים" [ההדגשה שלי] (Stephens, 2004). בכך נתן ערפאת ביטוי מפורש לשימוש באוכלוסייה הפלסטינית ובממד הדמוגרפי ביחסי ישראלים-פלסטינים ככלי במאבק נגד ישראל.

בפרפרזה על דבריו של האסטרטג הצבאי קרל פון קלאוזביץ, כי המלחמה היא המשך המדיניות באמצעים אחרים, בחרו הפלסטינים לנהל תהליך מדיני כהמשך למלחמתם בת מאה השנים עם מדינת ישראל.

עוד קודם לכן, במאי 1994, בנאום במסגד ביהוהנסבורג בזמן ביקור בדרום אפריקה, השווה ערפאת את הסכמי אוסלו להסכמי חודייביה משנת 628 לספירה, אז חתם הנביא מוחמד על הסכם שלום לעשר שנים עם בני שבט קורייש רק כדי להתעצם ולהפר את ההסכם כעבור שנתיים, ולגבור על בני אותו שבט (Pipes, 1999). בראיון לטלוויזיה המצרית בשנת 1998 חזר ערפאת על אותו רעיון והסביר כי הפוגה זמנית בקרבות היא אסטרטגיה אסלאמית מכובדת (McCarthy, 2004).

בעיית הפליטים הפלסטינים

בסוף מלחמת השחרור מצאו עצמם כ-600–760 אלף ערבים-פלסטינים מעבר לקווים שבתחומם הוקמה מדינת ישראל. הם הגיעו לרצועת עזה שנפלה תחת ריבונות מצרית, ליהודה ושומרון שעברו לריבונות ירדנית, לממלכת ירדן, ללבנון ולסוריה (מוריס, 1991). בדצמבר 1949 הקימה העצרת הכללית של האו"ם את סוכנות הסעד והתעסוקה של האומות המאוחדות לפליטי פלסטין במזרח הקרוב (UNRWA), כדי לשקם את הפליטים הפלסטינים ולשלב אותם בכלכלות של המדינות שאליהן הגיעו (שורץ ווילף, 2018).

הקמת אונר"א והשימוש במונח 'פליטים פלסטינים' קדמו לאימוצה של 'האמנה בדבר מעמדם של פליטים'

השינוי הטקטי הזה בעמדת אש"ף נבע מכמה התפתחויות בזירה המקומית, האזורית והבינלאומית. בזירה המקומית החלה האינתיפאדה הראשונה ביוזמת גורמים מקומיים ביהודה ושומרון וברצועת עזה, ולא בהובלת הנהגת אש"ף שישבה אז בתוניס. הסכם השלום בין ישראל למצרים שנחתם ב-1979 רופף את התמיכה הנחרצת והחד-משמעית של העולם הערבי במאבק הפלסטיני בישראל. בידודו של אש"ף רק הלך והחריף עם התמיכה הנחרצת והחד-משמעית שלו בשליט עיראק סדאם חוסיין לאחר פלישתו לכווית, בניגוד לעמדה הכמעט אחידה של כלל העולם הערבי.

חשובה עוד יותר הייתה היחלשותה המתמדת של ברית המועצות עד קריסתה בשנת 1989, ששמטה מתחת לרגלי הפלסטינים את התמיכה החשובה ביותר שלה זכו מבחינה דיפלומטית, כלכלית ואף צבאית. היעלמותו מהזירה של הפטרון הבולט ביותר של אש"ף, עם נפילת מסך הברזל ופירוקו של הגוש הסובייטי, חייבה את הפלסטינים לחשב מחדש את מהלכיהם. נקודת החולשה האסטרטגית הזאת, שהסתמנה מאז אמצע שנות ה-80, הובילה את הפלסטינים לחפש אחר פטרונים חדשים שאותם מצאו במערב אירופה ובארצות הברית. ואולם כדי לזכות באמונם של הפטרונים החדשים האלה וכדי ליהנות מתמיכה כלכלית ודיפלומטית מצידם, הבינו ראשי אש"ף כי לא יוכלו להמשיך להשתמש ברטוריקה לוחמנית וחסרת פשרות מול ישראל. היה ברור לערפאת ולהנהגה הפלסטינית כי לא יוכלו להמשיך להצהיר בפומבי כי בכוונתם להביא לחיסולה של מדינת ישראל ולגירוש תושביה. רטוריקה כזאת נחשבה למחסום בדרכה של הנהגת אש"ף לטרקלינים של משרדי החוץ בבירות אירופה ובווישינגטון.

בשל כך נבחרה דרך מתוככמת של הצהרות בדבר מחויבות להגיע לפתרון של שלום עם מדינת ישראל, מבלי לנטוש את המטרה הסופית של הפיכת כל השטח בין נהר הירדן לים התיכון לאזור בשליטה ערבית. בפרפרזה על דבריו של האסטרטג הצבאי קרל פון קלאוזביץ, כי המלחמה היא המשך המדיניות באמצעים אחרים, בחרו הפלסטינים לנהל תהליך מדיני כהמשך למלחמתם בת מאה השנים עם מדינת ישראל.

במקביל להתבטאויות המתונות לכאורה ולפתיחה במשא ומתן ישיר עם ישראל ב-1993, שכביכול העיד על הכרה במדינת היהודים ועל רצון לכוון עימה יחסי שלום, המשיך אש"ף להלך על חבל דק כאשר כמה מראשיו, כולל ערפאת עצמו, השמיעו בערבית את מה שלא רצו לומר באנגלית. בספטמבר 1988 אמר נביל שעת כי הקמתה של מדינה פלסטינית "בחלק מהמולדת, ולא בכולה", היא רק שלב ביניים (Rubin & Rubin, 2003).

חזרתם [לארצם]. נציגים פלסטינים שפגשו דיפלומטים ישראלים באותה שנה טענו כי הבעיה צריכה להיפתר באמצעות החזרתם לישראל, וכי לפליטים שמורה הזכות לבחור אם לחזור לישראל או להשתקם במדינות ערב. בדוח פנימי שהגיש מזכ"ל הליגה הערבית למועצת הליגה במאוס 1950 סוכמה העמדה הערבית כך: "המדינות הערביות דבקו בשיבת כל הפליטים החפצים לשוב" (שמש, 1994; Khalil, 1962, p. 165).

פוליטיקאים מסוימים והעיתונות הערבית קשרו לעיתים באופן ישיר בין דרישת השיבה לבין חיסולה של מדינת ישראל. באוקטובר 1949 אמר שר החוץ של מצרים מוחמד סלאח א-דין כי "ידוע ומובן שהערבים בדורשם את החזרת הפליטים לפלסטין מתכוונים לחזרתם כאדוני המולדת ולא כעבדים. ביתר בהירות, הם מתכוונים לחיסול מדינת ישראל" (הרכבי, 1968). בעיתון הלבנוני א-סיאד נכתב בפברואר 1949: "איננו יכולים להשיב את הפליטים תוך שמירה על כבודנו. הבה אם כן ננסה להפוך אותם לגיס חמישי בקרב שעוד לפנינו". כעבור שנה נכתב באותו עיתון כי הפליטים ישובו "כדי ליצור רוב ערבי גדול, העשוי לשמש אמצעי יעיל ביותר להחייאת אופייה הערבי של פלסטין, בעודו יוצר גיס חמישי רב עוצמה למעין יום נקם וחשבון" (Schechtman, 1952, p. 24, 31).

השיבה לא הייתה אפוא אך ורק חזרה גיאוגרפית לבתים שנעזבו ונשארו מאחור במרחק 20 או 30 קילומטרים, אלא גם חזרה לתקופה שקדמה לתבוסה הערבית במלחמה ולהקמתה של מדינת ישראל. השיבה לא הייתה רק תנועה פיזית במרחב אלא גם מחיקת כל האירועים שהתרחשו לפני כן. מכיוון שהפליטים הפלסטינים סימלו את התבוסה הערבית ואת ניצחונה של ישראל, שיבתם התפרשה כמחיקת התבוסה ומחיקת ניצחונה של המדינה היהודית. ההיסטוריון הפלסטיני רשיד ח'אלידי ניתח את הסנטימנט הערבי וכתב כי דרישת השיבה "יצאה מנקודת הנחה של שחרור פלסטין, כלומר ביטולה של ישראל" (Khalidi, 1992, p. 36). המטרה האסטרטגית הייתה להחזיר את הארץ לערבים, ולא רק את הערבים לארץ.

דרישת השיבה

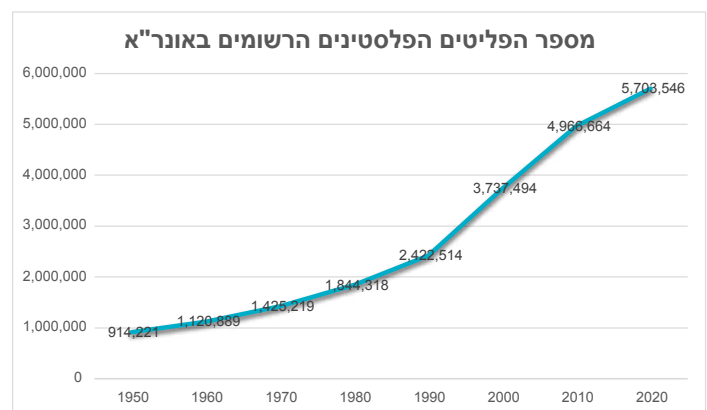
אחד הכלים שבאמצעותם הצליח ערפאת לתמרן את הקהילה הבינלאומית ולשכנע אותה שהוא אכן פרטנר לשלום היה ההפרדה בין זכות ההגדרה העצמית של הפלסטינים לדרישת השיבה של הפליטים וצאצאיהם. מאז מלחמת ששת הימים ועם התחזקותה של התנועה הלאומית הפלסטינית, הלכה וגברה התביעה להגדרה עצמית נפרדת של העם הפלסטיני. זו הסיבה המרכזית

ולהקמתה של נציבות האו"ם לפליטים, כמו גם לקבלת ההגדרה הפורמלית מיהו פליט. בשל כך עד היום שונה מעמדם של "הפליטים הפלסטינים" מזה של פליטים בכל העולם, הם נספרים בנפרד והקריטריונים החלים על כל שאר הפליטים בעולם אינם חלים על קבוצת אוכלוסייה זו. מדינות ערב סירבו לכלול את הפליטים הפלסטינים בנציבות האו"ם לפליטים.

בעיית הפליטים לא הייתה מעולם סוגיה הומניטרית של רצון אישי של פלסטיני זה או אחר לשוב לביתו, כי אם חלק ממאמץ קולקטיבי לבטל את תוצאותיה של מלחמת השחרור.

מלכתחילה התייחסו הערבים הפלסטינים לבעיית הפליטים כאל עניין פוליטי, וראו קשר הדוק בינה לבין שלילתם את קיומה של מדינת ישראל. בעיית הפליטים לא הייתה מעולם סוגיה הומניטרית של רצון אישי של פלסטיני זה או אחר לשוב לביתו, כי אם חלק ממאמץ קולקטיבי לבטל את תוצאותיה של מלחמת השחרור. בחודשים הראשונים לאחר הקמתה של מדינת ישראל ראו ראשי הוועד הערבי העליון בשיבה של פליטים לישראל הכרה בעצם קיומה של המדינה, ובשל כך התנגדו לה בכל תוקף (שורץ ווילף, 2018, עמ' 48). זמן קצר לאחר מכן נוצרה תמימות דעים במדינות ערב ובקרב הפלסטינים שלפיה ישראל היא זו שיצרה את בעיית הפליטים, ולכן אסור להניח לה לחמוק מאחריה לפתרון הבעיה. מנהיגי ערב טענו כי הפתרון הנדרש הוא לאפשר לפליטים לשוב לבתיהם (שורץ ווילף, 2018, עמ' 50).

תרשים 2: מספר הפליטים הפלסטינים הרשומים באונר"א

מקור: UNRWA

כבר במאוס 1949 קיבלה הליגה הערבית החלטה כי "פתרון צודק ובר-קיימא לבעיית הפליטים יהיה

לדחיית הצעותיו של קלינטון, כאשר ההתייחסות הרחבה ביותר הייתה לבעיית הפליטים. "הפלסטינים לא יהיו הראשונים בהיסטוריה שיוותרו על זכות השיבה שלהם", נכתב במסמך. עוד נכתב כי הפלסטינים דורשים לשוב לישראל ולא למדינה הפלסטינית העתידה לקום. המסמך גם הבהיר את ההקשר הרחב יותר של ההתעקשות הפלסטינית על שיבה והסביר כי הפלסטינים אינם מוכנים לקבל את ההגדרה של ישראל כ"מולדתו של העם היהודי" ולא את הגדרתה של פלסטין כ"מולדת העם הפלסטיני", כדי שלא לפגוע בדרישת השיבה. ההודאה הזאת עמדה בניגוד למאמצי השלום של הקהילה הבינלאומית, שהתבססה על העיקרון "שתי מדינות לשני עמים" (PNSU, 2001).

בשבוע הראשון של ינואר 2001 פרסם הביטאון הרשמי של תנועת פתח הסבר מפורט לדחיית הצעותיו של קלינטון. "התפשרנו על השטח", נכתב במאמר, "אך זכות השיבה הקדושה אינה ניתנת לוותר. נושא הפליטים הוא לב הסכסוך הישראלי-ערבי". לפליטים יש זכויות, נאמר עוד במאמר, והם מסרבים להתיישב מחדש בארצות ערב. עוד נטען כי הפליטים לא ויתרו על זכותם לשוב לישראל, וכי העובדה שהפרמטרים של קלינטון אינם כוללים את האפשרות הזאת מונעת את קבלתם. כדי להבהיר שהפלסטינים אכן מצפים לשיבה המונית של פליטים לתוככי מדינת ישראל הזכיר המאמר את קליטתם בישראל של מיליון עולים מחבר העמים בשנות ה-90, וטען כי אם יש לישראל היכולת לקלוט מהגרים רבים כל כך, יש ביכולתה לקלוט גם את הפלסטינים (Rubin & Rubin, 2003, p. 326).

כדי להסיר ספק הסביר המאמר כי "משמעותה של אי-ההכרה בזכות השיבה היא המשך המאבק לנצח וחסימת כל אפשרות של דו־קיום" בין ישראלים לפלסטינים. בהוכחה הבוטה והברורה ביותר לכך שהמטרה במימוש זכות השיבה אינה הומניטרית כי אם פוליטית, וכי מדובר בכיסוי לרצון הערבי לחסל את מדינת ישראל, קבע המאמר כי "זכות השיבה נועדה לעזור ליהודים להיפטר מהציונות הגזענית, שכופה עליהם ניתוק משאר העולם". במילים אחרות, מימוש זכות השיבה ישנה את אופייה של מדינת ישראל, והיא תחדל להיות מדינת הלאום של העם היהודי (Rubin & Rubin, 2003, p. 326).

שיקולים דמוגרפיים

כשנה לאחר כישלון שיחות טאבה בין ישראל לרשות הפלסטינית פרסם ערפאת מאמר בעיתון ניו יורק טיימס, שבו הציג את חזונו להסדר עם ישראל. "הגיע הזמן", כתב במאמר, "שהפלסטינים יכריזו במפורש על חזונם".

שבגללה דחה אש"ף בתחילה את החלטה 242, שלא התייחסה לפלסטינים כאל צד בסכסוך אלא רק דיברה על העיקרון של "שטחים תמורת שלום". הפלסטינים אינם סתם קבוצה של פליטים, הכריז אז ערפאת, כי אם עם התובע את זכותו להגדרה עצמית. במהלך שנות ה-70 וה-80 חזר ערפאת שוב ושוב על הדרישה הזאת (Howley, 1975, p. 73-74).

דווקא את הזכות הזאת ניתן היה עקרונית ליישב עם זכותו המקבילה של העם היהודי להגדרה עצמית, שכן אם מטרתו הסופית של העם הפלסטיני אכן הייתה עצמאות, ניתן היה לעשות זאת לצידה של מדינת ישראל ולא דווקא במקומה. החזרה המתמדת של ערפאת על זכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית הובנה בקרב קהלים רבים כוויתור על השאיפה המקסימלסטית להכחיד את מדינת ישראל. שינוי התדמית של ערפאת מטוריסט למנהיג מדיני שמוביל את עמו לעצמאות הלך אפוא יד ביד עם הדגש שהלך וגבר על הזכות להגדרה עצמית (Gresh, 1988, p. 179).

בכל אותה עת המשיכה שאלת הפליטים להיות נייר הלקמוס החשוב ביותר להבנת העמדה הפלסטינית לאשורה, שכן את הדרישה לשיבה המונית של פליטים לא ניתן ליישב עם זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית בארצו. מי שהמשיך לתבוע שיבה המונית של פליטים לתחומי מדינת ישראל הבהיר למעשה כי הוא אינו מקבל את קיומה של מדינת ישראל במזרח התיכון. מי שתבע לעצמו ריבונות בגדה המערבית ובעזה בלי לוותר על שאיפותיו לחזור גם לחיפה, לעכו וליפו, אמר למעשה כי השינוי הוא קוסמטי בלבד, אמירה טקטית שנועדה לזכות את ערפאת ואת ארגונו בנקודות בדעת הקהל המערבית, אך כזאת שאין מאחוריה החלטה אסטרטגית של הכרה בזכותם של היהודים למדינה משלהם.

המשא ומתן עם ישראל

המשא ומתן הישיר בין ישראל לבין אש"ף ולאחר מכן הרשות הפלסטינית הגיע לנקודה קריטית בפסגת קמפ דייויד בשנת 2000, שבמהלכה הציג נשיא ארצות הברית ביל קלינטון פרמטרים לפתרון הסכסוך. פרמטרים אלה כללו את הקמתה של מדינה פלסטינית על 97 אחוזים מיהודה ושומרון (הגדה המערבית) ובעזה כולה; פינוי רוב ההתנחלויות הישראליות; חלוקת ירושלים לפי ריכוזים דמוגרפיים; וחלוקת ריבונות על הר הבית. קלינטון הציע שפליטים פלסטינים יוכלו לחזור למדינה הפלסטינית ושישראל תוכל לקלוט מספר מצומצם של פליטים, אך רק אם תרצה בכך (Morris, 2001, p. 671-672). הפלסטינים דחו את ההצעה. מסמך פנימי פלסטיני שנכתב זמן קצר לאחר כישלון הפסגה הסביר את הסיבות

בלב המאמר הוצבו שתי דרישות מרכזיות – הקמת מדינה פלסטינית ושיבת פליטים לישראל. מעמדה של ירושלים הוזכר במשפט אחד בלבד (Arafat, 2002). ערפאת ביקש במאמר פתרון "הוגן" ו"צודק" לסבלם של הפליטים, שמזה עשורים, לדבריו, נאסר עליהם "לשוב לבתיהם". לא ייתכן הסכם שלום בין ישראל לפלסטינים, הזהיר, אם הזכויות הלגיטימיות של אותם אזרחים תמימים לא יובאו בחשבון. ערפאת טען גם כי שיבת הפליטים היא זכות מובטחת בחוק הבינלאומי, אך הוסיף סייגים לתביעה זו וקבע כי הפלסטינים מבינים את "הדאגות הדמוגרפיות" (ההדגשה שלי) של ישראל ויודעים כי מימוש השיבה "יצטרך להביא בחשבון" את הדאגות האלה. על הפלסטינים, הסביר, להיות ריאליסטים בכל הקשור לרצונות הדמוגרפיים של ישראל (Arafat, 2002).

השימוש במונחים אלה וההתייחסות המפורשת ל"דאגות" או ל"רצונות" דמוגרפיים התפרשו בחוגים מסוימים בישראל ובעולם כדרך אלגנטית מצד ערפאת לסגת מהדרישה לשיבה מסיבית של פליטים. על פי הפרשנות הזאת, העובדה שערפאת ציין שהפלסטינים מבינים את "הדאגות הדמוגרפיות" של ישראל מלמדת כי הם מבינים שלא תהיה שיבה המונית. ואולם מי שפירש את הדברים האלה כוויתור על דרישת השיבה התעלם מהמרכזיות שייחס ערפאת לבעיית הפליטים ולפתרונה בדרך של מתן אפשרות בחירה לכל אחד מהפליטים ומצאצאיהם לשוב לישראל.

ואולם מסמכים פנימיים של צוות המשא ומתן הפלסטיני (PNSU) שהתפרסמו בשנת 2011 בתקשורת הבינלאומית גילו כי הכוונה הפלסטינית הייתה שונה לחלוטין. מדובר בכ-1,700 מסמכים פלסטיניים פנימיים בשפה האנגלית, שתיעדו עשור של שיחות ומשא ומתן עם ישראל והתפרסמו בעיתון הבריטי גרדיאן וברשת הקטריית אל-ג'זירה בתחילת 2011. המסמכים הודלפו מלשכתו של הנושא ונותן הראשי של הפלסטינים, סאיב עריקאת,

שנאלץ להתפטר בעקבות הפרסום. גורמים פלסטינים לא ערערו מעולם על האותנטיות של המסמכים וגם לא ניסו לטעון כי מדובר בזיוף או בהונאה (Zayani, 2013). כדי להתמודד עם טענת ישראל כי אין ביכולתה לקלוט מספר רב של פליטים פלסטינים, שכן הדבר יאיים על אופייה הדמוגרפי, הזמינו הפלסטינים מחקר חיצוני שבחן את יכולות הקליטה של ישראל. עצם הזמנת המחקר מלמדת כי הפלסטינים היו מעוניינים בשיבה מסיבית של פליטים, שכן מי שאינו מעוניין בשיבה כזאת לא מנסה לבסס את אפשרות יישומה בפועל. במסמך סודי מאפריל 2008 נכתב כי מטרת המחקר הייתה "להעניק ביסוס מדעי לעמדתה של ההנהגה הפלסטינית בעניין שיבה לישראל. המחקר נועד לספק ניתוח רציוני שיתמוך בגישה הפלסטינית של שיבה לישראל, תוך הבאה בחשבון של יכולות הקליטה וההגירה לישראל בעבר" (ההדגשה שלי) [PNSU, 2008a].

המחקר נערך בשנת 2008 בידי יוסוף קורבאז', מומחה מהמכון הצרפתי הלאומי לדמוגרפיה. הוא בדק שלושה תרחישי שיבה – בין מאות אלפי שבים לישראל ועד שני מיליון – וניסה להראות כי בכל אחד מהם היהודים נשארים רוב בתחומי מדינת ישראל. לפי התרחיש הראשון (לוח 1) יורשו לשוב 41 אלף פליטים בכל שנה במשך 15 שנה (בין 2013 ל-2028), ובסך הכול כ-600 אלף פליטים. לפי התרחיש השני (לוח 2) יורשו לשוב 38 אלף פליטים בכל שנה על פני אותה תקופה, ובסך הכול 570 אלף פליטים. לפי התרחיש השלישי (לוח 3) ירצו לשוב לישראל כשני מיליון פליטים (PNSU, 2008a).

לפי התרחיש המצוין בלוח 1 יורשו לשוב לישראל מדי שנה 41 אלף פליטים פלסטינים. מספרם יגיע ל-1.6 מיליון בשנת 2018, לעומת 6.5 מיליון יהודים באותה שנה; ל-2.3 מיליון בשנת 2028, לעומת 7 מיליון יהודים באותה שנה; ול-2.9 מיליון בשנת 2058 לעומת 8 מיליון יהודים באותה שנה.

לוח 1 (תצלום מתוך המסמך): תרחיש שלפיו יורשו לשוב לישראל 41 אלף פליטים פלסטינים בכל שנה במשך 15 שנה (בין 2013 ל-2028). בשנת 2058 תעמוד האוכלוסייה הפלסטינית בתוך ישראל על 2.9 מיליון לעומת כ-8 מיליון יהודים, כלומר כ-27 אחוזים.

1- Without Jewish migration, converging fertility at "European level", return of 41 000 refugees per year, from 2013-2028												
	2008	2009	2013	2018	2023	2028	2033	2038	2043	2048	2053	2058
Jews (extended)	5839	5909	6179	6494	6783	7044	7277	7492	7683	7837	7942	7995
Palestinians	1174	1202	1294	1622	1965	2319	2463	2585	2686	2772	2844	2901
TOTAL	7013	7111	7473	8116	8748	9363	9740	10077	10369	10609	10786	10896
% Palestinians	16.7	16.9	17.3	20.0	22.5	24.8	25.3	25.7	25.9	26.1	26.4	26.6

לוח 2 (תצלום מתוך המסמך): תרחיש שלפיו יורשו לשוב לישראל 38 אלף פליטים פלסטינים בכל שנה במשך 15 שנה (בין 2013 ל-2028). בשנת 2058 תעמוד האוכלוסייה הפלסטינית בתוך ישראל על כ-2.9 מיליון לעומת כ-8 מיליון יהודים, כלומר כ-27 אחוזים.

2. Without Jewish migration, converging fertility at "European level", return of 38 000 refugees per year, from 2013-2028												
	2008	2009	2013	2018	2023	2028	2033	2038	2043	2048	2053	2058
Jews (extended)	5839	5909	6179	6494	6783	7044	7277	7492	7683	7837	7942	7995
Palestinians	1174	1202	1294	1607	1934	2273	2417	2538	2640	2725	2798	2885
TOTAL	7013	7111	7473	8101	8717	9317	9694	10030	10323	10562	10740	10880
% Palestinians	16,7	16,9	17,3	19,8	22,2	24,4	24,9	25,3	25,6	25,8	26,1	26,5

לוח 3 (תצלום מתוך המסמך): תרחיש שלפיו יורשו לשוב לישראל שני מיליון פליטים פלסטינים בין 2013 ל-2058. בסוף התקופה תעמוד האוכלוסייה הפלסטינית בתוך ישראל על כ-4.4 מיליון לעומת כ-8 מיליון יהודים, כלומר כ-36 אחוזים.

3- Without Jewish migration, converging fertility at "European level", selective return of part of the refugees, from 2013-2058												
	2008	2009	2013	2018	2023	2028	2033	2038	2043	2048	2053	2058
Jews (extended)	5839	5909	6179	6494	6783	7044	7277	7492	7683	7837	7942	7995
Palestinians	1174	1202	1297	1645	2012	2391	2770	3135	3485	3821	4145	4438
TOTAL	7013	7111	7476	8139	8795	9435	10047	10627	11168	11658	12087	12433
% Palestinians	16,7	16,9	17,3	20,2	22,9	25,3	27,6	29,5	31,2	32,8	34,3	35,7

חשיבותו הרבה של המחקר היא כי זהו האומדן המפורט ביותר של רחשי הלב של הפלסטינים כאשר הם דנים בינם לבין עצמם באפשרות של שיבה של פליטים לישראל, וכי סדרי הגודל של השבים שהפלסטינים דיברו עליהם היו גדולים מאוד: המספר שני מיליון הוא ההערכה הפלסטינית בדבר מספר הפליטים שירצו לשוב לישראל אם תינתן להם האפשרות לכך.

ממוצע מספר העולים שקלטה ישראל בתקופות שונות – התרחיש הראשון התבסס על המספר הממוצע של העולים שקלטה ישראל בשנים 1948–2007 (41 אלף), ואילו התרחיש השני התבסס על המספר הממוצע של העולים בשנים 1996–2007 (38 אלף). בשנים אלה קלטה ישראל עולים רבים, והפלסטינים ניסו לטעון שאם ישראל מסוגלת לקלוט מספר רב כל כך של עולים היא מסוגלת לקלוט גם מספר כזה של פליטים פלסטינים.

לפי התרחיש המצוין בלוח 2 יורשו לשוב לישראל מדי שנה 38 אלף פליטים פלסטינים. מספרם יגיע ל-1.6 מיליון בשנת 2018, לעומת 6.5 מיליון יהודים באותה שנה; ל-2.3 מיליון בשנת 2028, לעומת 7 מיליון יהודים באותה שנה; ול-2.9 מיליון בשנת 2058 לעומת 8 מיליון יהודים באותה שנה.

לפי התרחיש המצוין בלוח 3 יורשו לשוב שני מיליון פלסטינים. מספרם יגיע ל-1.6 מיליון בשנת 2018, לעומת 6.5 מיליון יהודים באותה שנה; ל-2.4 מיליון בשנת 2028, לעומת 7 מיליון יהודים באותה שנה; ול-4.4 מיליון בשנת 2058 לעומת 8 מיליון יהודים באותה שנה.

מטרת המחקר הייתה להראות שגם אם יבואו לישראל מאות אלפי פלסטינים, לא יהיה בכוחם של הבאים לאיים על אופייה היהודי של ישראל. המחקר טען שאפילו בתרחיש שיבה של שני מיליון פליטים יגיע שיעור הפלסטינים בישראל בשנת 2058 ל-36 אחוזים בלבד, והיהודים ימשיכו להיות הרוב. קביעת מספר הפליטים שיבואו בתרחיש הראשון והשני נעשה לפי

במילים אחרות, אם ישראל דורשת הכרה באופייה הלאומי, יש לחזור לגבולות החלוקה מ־1947.

עוד נכתב באותו מסמך כי לא מקובל בזירה הבינלאומית להכיר באופי הדמוגרפי של מדינות, וכי הדרישה הישראלית אינה עולה בקנה אחד עם הצורה שבה מדינות מתנהלות בדרך כלל. לטענת הפלסטינים ישראל התקבלה לאו"ם כמדינה ולא כ"מדינה יהודית", בדיוק כשם שסין התקבלה כמדינה ולא כמדינה קומוניסטית, וכמו שפקיסטן התקבלה כמדינה ולא כמדינה מוסלמית. ארצות הברית ומדינות אחרות הכירו במדינת ישראל ולא במדינת היהודים.

התביעה הישראלית להכיר בה כ"מדינה יהודית" מובנת על ידי הפלסטינים בהקשרה הדמוגרפי, שכן על פי המסמך הכרה כזאת תתפרש כוויתור פלסטיני על דרישת השיבה. גם כאן אישרו הפלסטינים שחור על גבי לבן כי דרישת השיבה של הפלסטינים והתנגדות לקיומה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי – הא בהא תליא.

סיכום

יש דרכים רבות לאסור מלחמה על האויב. הנפוצה ביותר והקלה ביותר לזיהוי היא שימוש באלימות ובנשק כדי להכניע את הצד השני. ואולם גם טכניקות מתוחכמות ומפתיעות יותר כמו פנייה לערצים של משא ומתן עשויות לשרת את המשך המלחמה. דוגמה לפעולה כזאת ניתן לראות בשימוש שעושים הפלסטינים מאז שנות ה־90 של המאה ה־20 בשיחות המשא ומתן עם ישראל.

מתווכים בינלאומיים ונושאים ונותנים ישראלים סברו במהלך השנים שבעיית הפליטים הפלסטינים תיפתר על ידי מתן אפשרות לאלה שרוצים לחזור לעשות זאת על ידי השתקעות במדינה הפלסטינית שעתידיה הייתה לקום. אש"ף, לעומת זאת, התעקש שכל אחד ממיליוני הפליטים וצאצאיהם יוכר כבעל זכות חוקית להתיישב בישראל. בהתחשב בדמוגרפיה של ישראל, נהירה כה מסיבית של מיליוני פלסטינים הייתה כמובן הופכת את מדינת היהודים למדינה בעלת רוב ערבי. הדרישה לשיבה מסיבית של פליטים הייתה מנוגדת אפוא להיגיון של פתרון שתי המדינות, שנועד ליצור שתי מדינות לאום – אחת ליהודים ואחת לפלסטינים.

הדרישה שהציגו הפלסטינים בזמן המשא ומתן להכרה בזכות השיבה והאפשרות של שיבה מסיבית של פליטים לתוך מדינת ישראל נתפסו על ידי חוגים מסוימים בישראל ובעולם כקלף מיקוח בלבד, שהפלסטינים מבינים כי לא יוכל להתממש. הנחת היסוד של אותם חוגים הייתה שהמחויבות הפלסטינית למציאת הסדר של שלום היא אמיתית, ומכך נגזרה ההבנה כי לא ייתכן

גם לעובדה שהפלסטינים התייחסו לקליטת העלייה היהודית מברית המועצות לשעבר כאל מדד ליכולת הקליטה של מדינת ישראל יש חשיבות רבה, שכן הסתמכות כזאת מלמדת על התעלמות מהעובדה שמדובר ביהודים. ההתעלמות מהזהות הלאומית של הנקלטים במדינת ישראל מעידה על טשטוש אופייה הלאומי של ישראל – שכן לפי הגישה הפלסטינית אין הבדל לכאורה בין קליטת יהודים לקליטת ערבים מוסלמים.

חשיבותו הרבה של המחקר היא היותו האומדן המפורט ביותר של רחשי הלב של הפלסטינים כאשר הם דנים בינם לבין עצמם באפשרות של שיבה של פליטים לישראל, וסדרי הגודל של השבים שהפלסטינים דיברו עליהם היו גדולים מאוד: המספר שני מיליון הוא ההערכה הפלסטינית בדבר מספר הפליטים שירצו לשוב לישראל אם תינתן להם האפשרות לכך. מהמסמכים עולה גם כי ההערכות במחקר זה היו הבסיס לדרישות הערביות במשא ומתן עם ישראל (PNSU, 2008b).

בכך הוסר הלוט מעל הביטוי המרגיע לכאורה "התחשבות בצרכיה הדמוגרפיים של ישראל", שטבע יאסר ערפאת במאמרו ואשר התפרש מאז כהסתפקות של הפלסטינים במחווה סמלית של ישראל, שתסתכם בשובם של כמה אלפי פליטים. ולא היא: כאשר הפלסטינים אומרים "התחשבות בצרכיה הדמוגרפיים" הם מתכוונים לשיבה של מאות אלפים או מיליונים. ואכן, במסמך מ־2008 מוצע כי הפלסטינים ידרשו שיבה של כמיליון פליטים (PNSU, 2008c).

במקביל לניסיון הפלסטיני לעגן באופן מדעי את התביעה לשיבה מסיבית של פליטים, במסמכים אחרים ניתן למצוא עדויות לדחיית התביעה הישראלית לקבל את הרוב היהודי במדינת ישראל כעובדה מוגמרת. כך למשל, במסמך מנובמבר 2007 נכתב כי "אם ישראל תתעקש על הכרה באופי הדמוגרפי של מדינתה, אזי הצוות הפלסטיני יוכל לדרוש שמעמדה של כל ארץ ישראל המנדטורית ייפתח לדיון מחודש, משום שהדרישה לבסס את ההסכם [הישראלי-פלסטיני] על שתי ישויות לאומיות מוגדרות מבחינה אתנית חותרת תחת הפרמטרים המקובלים" [ההדגשה שלי] (PNSU, 2007).

לפי הפלסטינים, הגישה המוצעת של שתי מדינות לאום מחזירה את הדיונים להחלטה 181 של העצרת הכללית של האו"ם (תוכנית החלוקה). תוכנית זו, לדבריהם, התוותה בשנת 1947 גבול תוך התחשבות בשיקולים דמוגרפיים (למשל, היכן התגוררו אז רוב היהודים) השונה במידה ניכרת מהגבול שנשקל כיום.

מקורות

אורן, מ' (2002). **שישה ימים של מלחמה – המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון**. דביר.

אל-פלג, צ' (1989). **המופתי הגדול**. משרד הביטחון.
הלר, מ' (2004). **אש"ף והשאלה הישראלית**. בתוך ע' קורץ (עורכת), **שלושים שנה למלחמת יום הכיפורים: האתגרים וההתירה למענה** (עמ' 43–48). מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים.
<https://tinyurl.com/mrx5w4nx>

הרכבי, י' (1968). **עמדת הערבים בסכסוך ישראל-ערב**. דביר.
הרכבי, י' (1977). **האמנה הפלסטינית ומשמעותה**. משרד החינוך והתרבות.

הרצוג, מ' (2018). **קמפיין הדה-לגיטימציה הבין לאומי נגד ישראל – ניתוח וכיוונים אסטרטגיים**. המכון למדיניות העם היהודי.
<https://tinyurl.com/5ecb8cs6>

טובי, (2008). **על מפתן ביתה: התגבשות מדיניותה של ישראל בסוגיית הפליטים הפלסטינים, 1948–1956**. מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות ומוסד הרצל לחקר הציונות ולימודה.
כהן, א' (1964). **ישראל והעולם הערבי**. ספריית פועלים.
להב, מ' (2000). **חמישים שנות הפליטים הפלסטינים, 1948–1999**. הוצאה עצמית.

לורץ, נ' (1958). **קורות מלחמת העצמאות**. מסדה.
ליבוזיץ, א"א (2015). **קדושת הסטוטוקו: ישראל וסוגיית הפליטים הפלסטינים, 1948–1967**. רסלינג.
מוריס, ב' (1991). **לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, 1947–1949**. עם עובד.

מוריס, ב' (2003). **קורבנות: תולדות הסכסוך הציוני-ערבי**. עם עובד.
מוריס, ב' (2010). **1948 – תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה**. עם עובד.

מרר, א' ואלעד, ש' (1986). **פח"ע חו"ל: טרור פלשתינאי בחו"ל, 1968–1968**. הקיבוץ המאוחד והמרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה.

סלוצקי, י' (1972). **תולדות ההגנה, חלק ג**. עם עובד.
פורת, י' (1976). **צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית, 1918–1929**. עם עובד.

פורת, י' (1979). **ממהומות למרידה: התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית, 1929–1939**. עם עובד.

שגב, ת' (1984). **1949: הישראלים הראשונים**. דומינו.
שורץ, ע' ווילף, ע' (2018). **מלחמת זכות השיבה: הקרב על בעיית הפליטים הפלסטינים ואיך ישראל יכולה לנצח בו**. כנרת זמורה דביר.

שיף, ז' (1974). **רעידת אדמה באוקטובר**. זמורה ביתן.
שמש, מ' (1994). **מבצע קדש ומערכת סואץ: הרקע הפוליטי במזרח התיכון 1949–1956**. בתוך פ' גינוסר (עורך), **עיונים בתקומת ישראל, כרך 4** (עמ' 66–116). המרכז למורשת בן-גוריון.

Arafat, Y. (2002, February 3). The Palestinian vision of peace. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/4x5t8jy8>

Ben-Ami, S. (2016). *Scars of war, wounds of peace: The Israeli-Arab tragedy*. Oxford University Press.

Flapan, S. (1987). *The birth of Israel – Myths and realities*. Croom Helm.

Gabbay, R.E. (1959). *A political study of the Arab-Jewish conflict – The Arab refugee problem (a case study)*. E. Droz, Minard.

Gelber, Y. (2001). *Palestine 1948: War, escape and the emergence of the Palestinian refugee problem*. Sussex Academic Press.

שהפלסטינים מתכוונים ברצינות שמיליוני פלסטינים ישתקעו בישראל.

שתי אקסיומות הובילו לאימוץ התפיסה הזאת. האחת נכונה, והיא ששיבת פליטים עומדת בסתירה לפתרון של שלום, שכן היא תבטל את אופייה היהודי של ישראל. האקסיומה השנייה הייתה שגויה – שהפלסטינים אכן נטשו את דרך המלחמה. המסקנה של שתי האקסיומות האלה הייתה כי לא ייתכן שהפלסטינים מתכוונים ברצינות לעמוד על זכות השיבה, ולכן הם רק משתמשים בה כקלף מיקוח כדי להשיג הישגים אחרים במשא ומתן. לאחר ששיגו אותם, ברגע האמת, יניחו הפלסטינים לתביעה הזאת כאילו לא הייתה.

הממצאים המוצגים במאמר זה סותרים את המסקנה הזאת. על סמך דבריהם של הפלסטינים עצמם מתברר כי הם מתייחסים לאפשרות של שיבה המונית של פליטים לתוך ישראל – מאות אלפים ואף מיליונים – כאל **אפשרות ריאלית מאוד**. לשם כך ולשם ביסוס טענותיהם טרחו הפלסטינים והזמינו מחקר דמוגרפי מדעי שיראה כי מדינת ישראל אכן מסוגלת לקלוט מספר רב כל כך של פליטים.

עוד עולה מהמסמכים המוצגים במאמר ובאופן ברור הקשר הישיר שרואים הפלסטינים בין הממד הדמוגרפי לבין ההקשר הפוליטי. במילים אחרות – קשר ישיר בין דרישת השיבה לבין קיומה של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי. ההתעקשות של הפלסטינים לא להסכים להכרה בישראל כמדינה יהודית, יחד עם ההתעקשות על ההכרה הישראלית בזכותם של הפלסטינים לשוב לבתים שעזבו במלחמת השחרור, מבטאות את העמדה הפלסטינית הוותיקה בסכסוך עם ישראל – מלחמה בפרויקט הציוני ואי-הכרה במדינת היהודים לאחר שזו קמה.

מכאן נובע שדרישת השיבה אינה דרישה הומניטרית תמימה כי אם כלי נוסף – **כלי דמוגרפי** – בארגז הכלים של הפלסטינים במאבקם בן מאה השנים בישראל.

ד"ר עדי שורץ הוא עמית בתר-דוקטורט במרכז עזריאלי ללימודי ישראל במכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון. הוא עמית מחקר במכון משגב לאסטרטגיה ציונית וביטחון לאומי, במכון לחקר האנטישמיות ומדיניות עולמית (ISGAP) ובמרכז הלונדוני לחקר האנטישמיות בת-זמננו (LCSCA). תחום המחקר העיקרי שלו הוא הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובעיית הפליטים הפלסטינים. הוא מחבר-שותף של הספר **מלחמת זכות השיבה** (הוצאת כנרת, 2018). adi.schwartz.il@gmail.com

- Gresh, A. (1988). *The PLO: The struggle within – towards an independent Palestinian state*. Zed Books.
- Howley, D.C. (1975). *The United Nations and the Palestinians*. Exposition Press.
- Kessler, O. (2023). *Palestine 1936: The great revolt and the roots of the Middle East conflict*. Rowman & Littlefield.
- Khalidi, R.I. (1992). Observations on the right of return. *Journal of Palestine Studies*, 21(2), 29-40.
- Khalil, M. (1962). *The Arab states and the Arab League: A documentary record*, Vol. 2. Khayats.
- Litvak, M. (1998). The Islamization of the Palestinian-Israeli conflict: The case of Hamas. *Middle Eastern Studies*, 34(1), 148-163. DOI:10.1080/00263209808701214
- McCarthy, A.C. (2004, November 11). *The father of modern terrorism; The true legacy of Yasser Arafat*. National Review Online. <https://tinyurl.com/2mrcu2yb>
- Morris, B. (2001). *Righteous victims: A history of the Zionist-Arab conflict, 1881-1999*. Vintage.
- Morris, B. (2010). *One state, two states: Resolving the Israel/Palestine conflict*. Yale University Press.
- Pappé, I. (1992). *The making of the Arab-Israeli conflict: 1948-1951*. I.B. Tauris.
- Peretz, D. (1969). *The Palestine Arab refugee problem*. Rand Corporation. <https://tinyurl.com/4ucaysvd>
- Pipes, D. (1999). Lessons from the Prophet Muhammad's diplomacy. *Middle East Quarterly*, 6(3), 65-72.
- PNSU (2001, January 2). *Memorandum: President Clinton's proposals*. NSU No. 120. <https://tinyurl.com/yumjyrhw>
- PNSU (2007, November 16). *Memorandum: Strategy and talking points for responding to the precondition of recognizing Israel as a "Jewish state"*. NSU No. 2021. <https://tinyurl.com/5ujkaajc>
- PNSU (2008a). *Israel's capacity to absorb Palestinian refugees – Demographic scenarios 2008-2058*. NSU No. 3028. <https://tinyurl.com/yc764jhc>
- PNSU (2008b). *Palestinian talking points regarding Israeli proposal – September 2008*. NSU No. 3328. <https://tinyurl.com/2d46v5sm>
- PNSU (2008c). *Note on refugee calculation*. NSU No. 2364. <https://tinyurl.com/2a35s2bm>
- Rubin, B., & Rubin, J.C. (2003). *Yasir Arafat: A political biography*. Oxford University Press.
- Schechtman, J.B. (1952). *The Arab refugee problem*. Philosophical Library.
- Stephens, B. (2004, November 5). A gangster with politics. *Wall Street Journal*. <https://tinyurl.com/wr2x859x>
- Wasserstein, B. (1991). *The British in Palestine: The Mandatory government and the Arab-Jewish conflict 1917-1929*. Blackwell.
- Zayani, M. (2013). Al Jazeera's Palestine Papers: Middle East media politics in the post-WikiLeaks era. *Media, War and Conflict*, 6(1), 21-35. <https://doi.org/10.1177/1750635212469910>